

SZEMLE.

Zoltai Lajos: *Települések, egyházas és egyháztalan falvak Debrecen város mai határában* (A debreceni Tisza István tud. társ. honismertető bizottságának kiadványai, szerk. dr. Milleker Rezső, II. k. 1. pótfüzet) 8°, 70+8. lap (német kivonattal), Debrecen 1926.

Zoltai Lajos a debreceni városi múzeum igazgatója határozott és tántoríthatatlan célkitűzéssel s a hangyaszorgalmú múzeumi kutató csendes, aprólékos, de intenzív munkájával, évtizedek óta ásta ki a föld alól s a régi írásokból a város és a város óriási határában valaha létesített telepek történetére vonatkozó adatokat. Z. szorgalmas és gondos közlő is. Egy sereg kisebb-nagyobb becses dolgozatban adott számot eddigi megállapításairól s Ecsedinek a F. és E. 1924. évfolyamában közölt dolgozata is (Eltűnt pusztafaluk Debrecen határában) főképen Z. kutatásain alapszik.

Most a fenti munkában tömörítette össze helytörténeti kutatásainak fontosabb eredményeit. Megtudjuk belőle, hogy Debrecen 1000 km²-es határában mintegy 50, legnagyobbrészt helyrajzilag is rögzíthető, kisebb-nagyobb, köztük 30 egyházas telep volt. A templomokból mindössze egy maradt meg. Ezek a nagyobbára természetesen törpe falvak különböző okokból, különböző időben tűntek el s elsősorban határaikkal s részben lakosságukkal is, az élelmes Debrecent növelték.

Z. bővebben foglalkozik Debrecennel. Különösen tanulságos a város régi topográfiaijáról (térképpel), kialakulásáról s ezzel kapcsolatban a régi magyar faluk külső képéről írott rész. Nem tudjuk azonban aláírni azt az állítását, hogy Debrecen mai központjában már a honfoglalás előtt Debrecen nevű, s e névből kikövetkeztetve morva-szláv nyelvű telep lett volna. Hogy D. neve nem szláv, ma már tisztázott kérdés. Német Gy. török magyarázatát megemlíti ugyan, de e szerint nem fogadja el. Z. e derék munkájával rászolgált Debrecen helytörténetének monográfiájára tisztes nevére.

Bátky Zsigmond.

Zoltai Lajos: *Eltűnt falvak és elfelejtett régi helynevek Hajdúvármegye mai területén* (Különnyomat a Debreceni Képes Kalendáriumból).

„A városi múzeum történelmi osztályának bejáratánál hat térkép ábrázolja Debrecen környékét: 1. a XII—XIV., 2. a XV., 3. a XVI. és 4—6. a XVII. és XVIII. sz.-ból. A térképek nemcsak a megült falvakat, hanem mindazon birtokokat is feltüntetik, amelyeknek nevét az oklevelek följegyezték. Szerzőjük (Zoltai) különböző gazdasági és kulturális viszonyokra is figyelemmel volt“. Most e pompás térképek alapján sorra veszi értekezésében az eltűnt vagy elfelejtett telepeket.

B. Zs.

Bogdányi Ödön: Az Alföld hidrológiája. Vízi munkálatok az Alföldön. Debrecen. 1925.

Kvassay Jenő és *Kolozsváry Ödön* után folyóiratainkban ujabban sűrűn találkozunk *Bogdányi Ödön* nevével, mint aki az alföldi talajjavító vízi munkálatokkal: az ármentesítéssel, a belvízlevezetéssel és az öntözéssel foglalkozik s állandóan napirenden tartja ezeket az ország jövőjére nézve oly nagy fontosságú kérdéseket. Rámutat az elkövetett hibákra, megjelöli az orvoslás módját s új feladatokat tűz ki. Mondanivalóit most fenti címen 4 és fél íves külön munkában foglalja össze. Az első részben az Alföld általános leírását adja, azonkívül a Duna és a Tisza vízjárásával foglalkozik. De minden sorából kitétszik, hogy valójában csak a második rész számára akarja a talajt előkészíteni, mert amikor a levantei tó Duna—Tisza-közi és nyírségi fenékhátjairól s azok völgyületeinek irányáról; a Maros nagy hordalék kúpjáról; a szikvonulatok elhelyezkedéséről; az Alföld talajának vízállóságáról; a Duna és a Tisza vízgyűjtő területeinek magaslati, csapadéki és vízállósági viszonyairól; a Duna, a Tisza és mellékfolyóik árvizeinek és kisvízeinek magasságáról s idejéről és folyóink vízének trágyatartalmáról és hőmérsékletéről beszél — tulajdonképpen állandóan a talajjavító vízi munkálatok érdekei lebegnek szeme előtt.

A második rész első szakaszából megtudjuk, hogy a folyók kiöntése elleni védekezést oly rendszeresen és oly nagy arányokban sehol sem hajtották végre, mint az Alföldön. De nem hallgatja el azt sem, hogy folyóink szabályozása több tekintetben hibás, mert az nem felel meg a folyó természetének, ha medrét két kötött közé fogják, amint az többek közt a Duna mentén történt s ha jóformán összes kanyarulatait átvágják. Sőt *Sziberth Arthur* kartársa nyomán nyíltan kimondja, hogy „a Tisza szabályozása akkor lett volna tökéletes, ha a töltéseket a *Vásárhelyi*, az átvágásokat a *Paleocapa* javaslata szerint hajtották volna végre“. Véleményem szerint azonban ennek a két nagy férfúnak általánosan tapasztalt egymással szembeállítása nem mindenben szerencsés: *Vásárhelyi* 1846. ápr. 8-án meghalt, *Paleocapa* pedig csak 1846. aug. 17-én nyújtotta be „Véleményét a Tisza völgye rendezéséről“. *Paleocapa* abban az időben elismert szaktekintély volt nemcsak a monarchiában, hanem egész Európában, hisz később a szuezi-csatorna építése közben felmerült kétségek eloszlatásánál is az ő véleményét fogadták el irányadónak. Ha tehát *Vásárhelyinek* módjában lett volna *Paleocapa* érvelését olvasni, nem tartom kizártnak, hogy a kanyarulatok átvágására vonatkozó elveit legalább részben ne módosította volna. Így ha a Tisza szabályozásába csúszott hibáért valakit felelősség terhel, akkor csakis azokat, akik a munkálatokat végrehajtották. Védelmükre felhozható, hogy részben helyi vagy személyes érdekek nyomása alatt állottak, részben a hajózás érdekeit igyekeztek biztosítani. De ép az ellenkezőjét érték el, mert — amint *Bogdányi* munkájában olvashatjuk — az átvágások miatt Szolnok fölött csökkent a Tisza kisvízi mélysége s így míg régebben a hajók Titeltől Vásárosnaményig közlekedtek, ma csak Titel és Szolnok között; a Körösöknél pedig, amelyeknek hossza a szabályozott szakaszon több, mint felével rövidült, az alsó szakaszon a vízmélység helyenkint 0.3 m-re szállott le s így ott szabad hajózásra gondolni sem lehet. Ezenkívül — mint ez különösen a Dunán észlelhető — a folyó állandóan szélesíti az átvágást,

miért is a hajózó mélység fenntartása nehéz; az átvágás alatt pedig rendszeren a hordaléklerakódás miatt romlik meg a hajóút. Szerző azonban megnyugtat, hogy mindezek a hibák legalább részben helyrehozhatók, de az erre vonatkozó munkálatok mellett az 5 és fél millió kat. hold védett területen kívül még nyíltan maradt 230.000 kat. hold mentesítésének szükségességét is hangsúlyozta.

A belvizek lecsapolása terén is úttörők vagyunk, mert Hollandia az egyetlen európai ország, ahol a belvízlevezetésre oly nagy gondot fordítanak, mint hazánkban. Az erre vonatkozó munkálatok azonban még koránt sincsenek befejezve s nem is tökéletesek. Nagy hibájuk, hogy a töltésen át a folyóba való emelésre szánt vizet nagy területről egy pontra gyűjtik, ahelyett, hogy több helyen kisebb szivattyúkat alkalmaztak volna. Szerző reméli, hogy „a koncentrálo rendszerről végre is a decentraláló rendszerre térnek át” s hogy az 1923. évi 41. t.-cikk értelmében a lecsapolásra váró több százezer kat. hold területet is mentesítik az annyira káros belvizektől.

Az öntözés terén messze maradtunk a nyugat-európai országok mögött, pedig ennek országraszoló bevezetése nélkül nem élvezhetjük az ármentesítés és a belvízlevezetés összes előnyeit s nem szabadulhatunk meg káros hatásaiktól: az elszikesedéstől és a talaj tulságos kiszáritásától. *Bogdányi* I és fél millió kat. holdra becsüli azt a területet, amelyet az Alföldön a hajózás érdekeinek megkárosítása nélkül öntözni lehetne. Röviden megemlékezik a Ferenc József-, a mezőhegyesi-, a békkéscsabai- és a tiszakeszi-csatornáról is, mint amelyekből több száz kat. holdat látnak el kielégítő eredménnyel vízzel; végül újból feleleveníti a Duna—Tisza-csatornára vonatkozó már ismert tervét, amely 100.000 kat. hold öntözésére lenne alkalmas s a megvalósítandó nagy öntöző csatornáiban „a boldogulásnak szinte kiapadhatatlan forrásait” látja.

Szakáll Zsigmond.

Machatscheck, Fritz: *Länderkunde von Mitteleuropa*. Lipcse, 1925. IX. + 429 l., 7 táblával és 21 szöveg között elhelyezett ábrával.

A Klar M. által „Die Erdkunde” címmel megindított és Kende O. által folytatott étkadványsorozatnak egyik része.

Szerző szerint, aki jelenleg a zürichi műegyetemen a geográfia professzora, Középeurópa az a terület, ahol W- és E-Európa jellemző vonásai együttesen megvannak. Ide sorolja hazánkat is, melynek központi fekvése Európában oly nyilvánvaló.

Műve két főrésze oszlik. Szerző az első részben (1—88. l.) Középeurópa általános leírását, meg az idetartozó egyes államok politikai geográfiáját és gazdaságföldrajzát nyújtja, a második részben Középeurópa egyes földrajzi részeinek kimerítő leírását szándékozik adni (89—370. l.). Ezeknek a részeknek megállapításakor a politikai felosztásra is némileg tekintettel van. Középeurópának szerző szerint következő főrészei vannak: Alpok vidéke, Alpok lábánál elterülő vidék, Frank-Helvét-Jura, S W Németország, Középnémetország, Északnémet-Alföld és a vele kapcsolatos Dánia, Lengyelország, továbbá a Szudeták vidéke, a Kárpátok országa, az oláh medence. Majd művében a leírt vidékre vonatkozó meglehetősen bő irodalmi összeállítás következik (1032 mű címei) és végül a műben előforduló földrajzi nevek katalógusa.

Szerzőnek ebből a munkájából megállapítható, hogy csaknem mindig meglátja az ismertetett területek lényeges jellemvonásait, reá tud mutatni a különböző geográfiai tényezők összefüggésére. Ért a hegy- és vízrajz leírásához, ismeri ezen a téren megállapított újabb eredményeket, igyekezett alapos munkát végezni; általában műve nagyobb részében tényleg el is érte ezt. Szerzőnek érzéke van az emberi nagyobb településeknek, a városoknak fejlődését befolyásoló tényezők észrevételére. Művét illusztráló térképek és a különböző országok hivatalos topográfiai térképeiből való sikerült reprodukciók tanulságosak. A magyar olvasóközönséget érdekelheti, hogy a középdunai — vagy, amint ő nevezi — a pannoniai medence és a kárpáti vidékek összefüggéséről mit mond. Ezek összetartozására többször reámutat (71. és 341. lapokon), továbbá ezt ismeri el ezzel is:

Viel enger sind die Beziehungen des Gebirges (Kárpátok értendő) zu seinem Rückland, das es bogenförmig umhegt, zu dem sich alle seine inneren Landschaften öffnen und zwischen denen eine naturgemässe wirtschaftliche Symbiose bestand, so dass die Zerreißung dieses uralten Zusammenhanges für das übriggebliebene Ungarn die Amputation lebenswichtiger Organe bedeutete (312. l.)

Még gondosabb adatgyűjtés és feldolgozás egy néhány könnyen elkerülhető tévedéstől megmenthette volna szerzőt. P. o. München-től északra szerző szerint erdő, délre pedig láp van (166. l.), noha térképről is könnyen megállapítható, hogy a láp északon van. Szerző szól arról, hogy Bécs lakosságának száma a háború utáni években csökkent, ennek illusztrálására olyan 1920- és 1923-ra vonatkozó adatokat közöl, amelyek éppen ellenkezőjét mutatják annak (173. l.). Szerző szerint a Tátrában határkiigazítás történt Lengyelország javára Csehszlovákia terhére (71. l.), ennek ellenkezője igaz. (Lásd: Föld és Ember III. évf. 21. lap.) Tévedés az, hogy a Tatárhágó vagy „Körösmezei hágó” a Fekete Tisza és Aranyos Beszterce között van (341. l.), holott az az előbbi és a Prut között helyezkedik el. Tudományos alapon nem indokolható a Keleti Kárpátoknak elhatárolása délnyugaton a Predeáli hágóval (342. l.).

A Hargita legmagasabb csúcsának megjelölésére nem elég ez „Madarasi” (343. l.), amint szerző írja. Kassa lakosságának többsége nem csehszlovák, mint szerző képzei (374. l.). Bánáti masszívum és Vulkán-hegység nem egyet jelent (348. l.). Szerző az erdélyi városokra vonatkozóan még az 1910-es népszámlálási adatokat használja, így Kolozsvárnak csak 61.000 lakosa van (346. l.). Az alföldi „faluvárosok” eredetét Hassinger H. nyomán a marhatenyésztő szabadhajdúk szekértáborában (Wagenlager) látja (355. l.); mindenesetre nagyon merész feltevés.

Szerző a magyar helységek megjelölésére lehetőleg német neveket használ. Ilyen módon az Erdélyi Medence városainak felsorolásakor említi Karlsburgot, ez alatt az elnevezés alatt Gyulafehérvárt kell értenünk (346. l.). Szerző mindenesetre téved, amikor ennek a városnak alapítását a XVIII. századra teszi. Annak csak várát építették a XVIII. században, tényleg a várat csak III. Károly óta nevezték Karlsburgnak az osztrákok. Maga a város már Szt. László király idejében püspöki székhely. A város helytelen megnevezése ejtette tévedésbe szerzőt.

A német olvasóközönség számára dolgozó szerző, kiemeli mindenütt Középeurópában a németiség szerepét, így hazánkban is. Ez érthető. De az már nem, hogy úgy írjon valaki tudományos művet, hogy tényeges tények megemlítését mellőzi, az igazságnak meg nem felelő módon ír. P. o. Lengyelország felosztásáról szólva megemlíti, hogy milyen volt a sorsa az osztrák, meg az orosz uralom alá került lengyel területeknek, utóbbiról kiemeli az eloroszosítást, a Németországnak jutott terület sorsáról azonban nem emlékezik meg (45. l.); bizonyára kellemetlen lett volna a német kisajátítási törvényről stb.-ről megemlékezni. Magyarországon azonban megdondolás nélkül folytatott nemzetiségi- és iskola-politikát lát, szerző a magyarságnak még zabolátlan temperamentumot és vak nemzeti sovínizmust tulajdonít. Vajon az utódállamok jelenlegi kisebbségi politikáját minek kellene neveznie? Miért nem szól ezekről? Szerző maga mondja, hogy a jelenlegi helyzetet kell ismertetni (V. l.). Helytelen szerzőnek az az állítása, hogy Erdélyben az ipar túlnyomóan német kézben van. Kár, hogy a jellegzetes tájukról egy kép sincsen közölve. A térképek jók, kivéve az első táblát, ahol a klímavidékek beosztása mesterkélt, néhol helytelen. A munka a maga egészében érdemes elolvasásra.

Schilling Gábor.

Tulogdy János: *Erdély geológiája*. „Minerva Könyvtár“, 1925. Kolozsvár, 2. füzet, 60 lap és Erdély geol. térképe.

Erdélyt földrajzi helyzete és természeti kincsei már a legrégibb idők óta az ember kedvenc lakhelyévé tették. Különösen fontosak az arany, vasérc, bauxit és kőszelőfordulások és a napjainkban felfedezett földgáz. Ma már hatalmas gyártelepek létesültek a földgázkiutak mentén és számos város lakóinak olcsó világító és fűtőanyaga a földgáz.

Különösen értékes munkájának a jégkorszakra vonatkozó része. Az erdélyi folyók oly jellemző kavicsterraszeit részletesen tárgyalja és a terraszok keletkezési idejének határozott megállapításánál megálltszik, hogy szerző részletesen is foglalkozott a terraszok paleobiológiájával. E terraszok az emberi településre kiválóan alkalmas helyek; a mezőség termőföldjének és az erdőborította hegyvidéknek érintkezési vonalán nagyobb telepek egész sora keletkezett. A bronzkor embere az enyhe lejtésű patakok medrébe halastavakat duzzasztott, ezeket ma helyre lehetne hozni és a mezőség vízhiányát orvosolhatnánk.

Borbély Andor.

Stein Aurél: Legbelsőbb Ázsia földrajzának hatása a történetben. Budapest. 1925. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

Kevés, világszerte elismert nagy ember életrajza mutatja oly világosan, hogy az illető már kora ifjúságában teljesen tisztában volt nagyra hivatottságával, mint *Stein Aurél*. Csakhogy *Stein* nem elégedett meg azzal, hogy önálló, kutató, tudományos munkára nem mindennapi tehetséget érzett, hanem még jóformán gyermekkorában hozzáfogott a szükséges ismeretek megszerzéséhez, hogy felismert élethivatásának minél tökéletesebben megfelelhessen. Csak így történhetett meg, hogy amikor az alig 25 éves ifjú először szállott Indiában partra, már mintegy 10 esztendő tudományos búvárkodásra tekinthetett vissza s régészeti, nyelvészeti, földrajzi, történelmi

ismeretei már jóval felülhaladták az átlag tudását s így nem csoda, hogy rövid idő múlva a legismertebbek közé küzdötte fel magát.

De *Stein Aurélt* tüneményes pályafutása egy pillanatra sem szédítette el, hanem mindvégig megmaradt következtetéseiben óvatos, lelkiismeretes alaposágú tudósnak, aki semmibe sem vesz pár száz kilométeres gyaloglást víztelen, úttalan sivatagon keresztül, ha a tudományba csúsztatott tévedés kiküszöbölésével vagy alapos sejtelmének igazolására feltétlenül hitelt érdemlő bizonyíték megszerzéséről van szó. *Stein Aurél földrajzot* csak arról ír, amit előbb saját szemével töröl-hegyre megvizsgált, *történelmi* megállapításaihoz pedig a forrásokat maga fedezi fel, azokat maga fejtí meg s a rokon tudományos vonatkozásokat személyes tapasztalatai alapján maga kapcsolja hozzájuk.

„*Legbelsőbb Ázsia földrajzának hatása a történetben*” című tanulmánya is sok ködköpet rombol szét s szinte megfélebbizhetetlen ítéletet mond azokról a sejtésekről, amelyek a turkesztáni népmondák és a bennszülött „kincskeresők” leletei alapján homok alá temetett országról, népvándorlásról, éghajlatváltozásról, kiszáradásról beszélnek.

Legbelsőbb Ázsiának, Ázsia holt szívének nevezte el *Stein Aurél* kutatásainak színterét, ahova már 3 expedíciót vezetett (1900—1, 1906—8, 1913—16). Mindvégig lebilincselő előadása nyomán a földkerekség egyik legkérelmezhetlenebb, hegykoszorúzza sivatagja tárul szemeink elé. Ez a hatalmas kiterjedésű terület dél felől a K'un-lun járhatatlansága miatt teljesen megközelíthetetlen s észak felől a T'ien-san-nak is csak nagyon kevés, kényelmetlen és az évnék nem is minden részében járható hágója van. Nyugaton a Pámirok óriási hegytömege áll őrt, de itt már az Oxus és Tárím vizeinek szurdokain s jóval odább a Kara-koram hágón át rendszeresen használt (közlekedő) útvonalak állanak az utazó rendelkezésére. Legbelsőbb Ázsia legkényelmesebben Kína felől közelíthető meg a Nan-san és a Pei-san közt húzódó Szu-lo-ho és Ecin-gol medencéken át.

Ez a jóformán egészen zárt terület a csapadék majdnem teljes hiánya miatt tökéletesen lakatlan lenne, ha a T'ien-san alján húzódó Tárím folyó és mellékvízei foltonként letelepedésre alkalmas kis területeket nem biztosítanának s ha a K'un-lun glecsereiből alászálló folyók kis oázisok létesítésére elegendő vizet nem szállítanának. De a T'ien-san déli s a K'un-lun északi lábánál végighúzódnó oázisfüzerek területe együttvéve is oly elenyészően csekély, hogy „sem időszakos nomád megszállás, sem nagyobb népvándorlás nem volt lehetséges itt a történelmi időkben”.

Mégis ez a rettentő sivatag az egymástól távol fejlődő civilizációkat nemcsak hogy el nem választotta, hanem inkább közelebb hozta. Ennek lehetővé tételére a kezdeményező lépések természetesen Kínából indultak ki, mert hisz abból az irányból volt ez a terület megközelíthető. Csak Kr. e. 125-ben értesültek a kínaiak először arról, hogy a sivatagon túl nagy civilizált népek élnek s élénk vágy szállta meg őket, hogy azokkal összeköttetést létesítsenek. Csakhogy az odavivő útvonal kulcsa: a Nan-san és a Pei-san közti terület akkor még a húnok kezében volt. Katonai erőhöz folyamodtak tehát s már 4 év múlva a húnokat északra szorították. De nagyobb biztonság kedvéért a Nan-sannal párhuzamosan a Nagy Fal folytatásaként 650 km. hosszú s 3 m. magas védőfalat is építettek. Az útvonal további részé-

nek megközelíthetetlenségéről már maga a természet gondoskodott. Ezen a részen megfelelő távolságban és arra alkalmas helyeken öntözőműveket létesítettek s földmívelő katonákat telepítettek le, úgy hogy az így keletkezett kolóniák az ottelő oázislakók fékeniartásáról, az utasok védelméről és élelmezéséről is gondoskodtak. Az útvonal másik végének: a Pámirok szurdokainak biztosítása céljából ismét katonai erőt kellett igénybe venniök, de ez a vállalkozás is sikerrel járt, úgy hogy Kr. e. 100 körül már nyitva volt az út Perzsia és India felé. Ettől az időtől kezdve „egymás sarkában jártak a több száz főre szaporodó követségek végig az úton” s legnevezetesebb árúcikkük a kínai díszített selyemszövet volt, amely ily módon terjedt el csakhamar a görög és római művelődés nagy központjaiban. De Kína nem csak adott, hanem kapott is, mert ezen az útvonalon át szivárgott be hozzájuk a buddhizmus s ezen az útvonalon át áramlott be a hellénista befolyás, amely nagy hatást gyakorolt a kínai művészetre.

Az az út tehát amelyet *Stein Aurél* oly nagy önfeláldozással és alaposítással kinyomozott, nem a népvándorlás útja (az a T'ien-san északi lábánál halad keletről nyugat felé), hanem a művelt embernek a természet akadályaival szemben kimerőszakolt útvonala. A primitív ember ezt az utat a természet mostohaasága miatt nem tudja felhasználni s a művelt embernek is először javítania kell itt a természeti viszonyokon. Csak azután használhatja fel céljaira, de így is csak a természetszabta határok között. Az egész ismert világot átfogó nagyszabású kereskedelem érdekei lebegtek ezeknek a nagyralátó kínai fejedelmeknek szeméi előtt. Kiváló szervező tehetségük végre is diadalt aratott s kisebb-nagyobb megszakítással majdnem két ezer éven át bonyolódott le a forgalom a Tárím-medencét környező hegyek lábánál haladó úton s itt cserélődött ki Kína, India és a Nyugat civilizációja.

Mindezeket a történeti megállapításokat az útvonal mentén talált rengeteg lelet igazolja. *Stein Aurél* ugyanis a romokban heverő őrtornyokban és állomásokon nagyon sok Krisztus korabeli „szép ábrákkal szőtt kínai selymet s hellenisztikus stílusban készült kiválóan finom munkájú gyapjú gobelinek töredékeit” hozta napfényre. Százával fedezett fel ezenkívül ugyanebből a korból származó írást, selyemre, sőt papírosra írt kínai irományokat s fatáblákra írt régi indiai nyelvű és írású okmányokat is. Mindezeket sokszor csak néhány ujjnyi kavicsréteg fődte s mégis aránylag éppen maradtak meg. Világos bizonyíték ez arra, hogy ez a terület 2000 évvel ezelőtt éppen ilyen kéréllhetetlen és éppen ily lakhatatlan sivatag volt, mint most. Igaz, hogy a katonai állomásmok egy része ma homok alatt, sivatag közepén van, de ezt sem kell klímaváltozással, kiszáradással megmagyarázni. A K'un-lunt s a Pámirokat borító s az utolsó jégkorszakból származó gleccserek ugyanis a mostani korszak száraz éghajlata miatt fokozatosan összezsugorodnak s ennek következtében a belőlük táplálkozó folyók vízbősége is állandóan csökken, úgy hogy a víz már a Kr. u. 3 században sem volt képes oly messzire előjutni, mint 400 évvel ezelőtt. Így történt, hogy a 3. század végén öntözővíz hiányában a nijai és lou-lan-i állomáshelyeket utolsó lakói elhagyták; az útvonal pedig közelebb súlt a hegyek lábához.

Az utóbbi évszázadok folyamán ennek a kereskedelmi útvonalnak a jelentősége lényegesen aláhanyatlott. A kínai császárság ereje fokozatosan

gyengült s belső zavargások felére olvasztották le az oázisok lakosságát. No meg a gőzhajó és a vasút korszakában az ember már nem is kénytelen oly óriási nehézségekkel dacolni, hogy árucikkait kicserélje s hogy műveltségét közkinccsá tegye. Arra pedig, hogy a tevét itt, a közeljövőben gőzmozdony vagy motor váltsa fel, alig lehet gondolni.

Szakáll Zsigmond.

Rapaics Raymund: *A növények társadalma.* Bevezetés a növény-szociológiába. — Budapest 1925. — 1—304. lap.

A botanika egyik legmodernebb ágának, az önálló alakban alig pár évtizedre visszatekintő s még szinte forrongásban lévő növény-társulástannak eredményeit foglalja össze ez a mű. Csalódnánk azonban, ha azt hinnénk, hogy e könyv valami száraz, statisztikai módszerekkel dolgozó tárggyal ismertet meg bennünket. *Rapaics* műve épp ellenkezőleg tárgyát valóban szépirodalmi modorban, olykor költői leírásokkal, szubjektív elem bevezetésével színezve adja elő; könyve a legelvezetesebb olvasmányok közé sorolható. Ismeretes, milyen nehéz valamely tárgyról, aminek megértéséhez sok előképzettség szükséges, laikusok részére vonzóan írni. S ha az előttünk fekvő könyvet lapozzuk, azt tapasztaljuk, hogy nincsenek benne hosszú növény-név-felsorolások, adathalmazok, s a tárgyról mégis áttekintő képet nyerünk. Sőt mi több, a növények társulási problémáit mesteri módon kapcsolja a mindennapi élet tapasztalataiba, vonatkozásba hozza a művészettel, a históriával, szóval mindazzal, ahol az olvasó a növénytársulási kérdésekkel életében találkozhatott. Igen érdekesek általános természetbölcséleti fejtegetései is, valósággal új egyéni természettudományi világnézettel ismerkedünk meg. A szerző semmit sem fogad el kritika nélkül, nem másolja le a közhit felfogásainak egyoldalúságát, szemében mindaz, ami az élet és az emberi elme szerepéről szól, más színben tűnik fel. E tekintetben felfogása nagyon egyéni, mondhatnám bizarr s bizonyára sok ellentmondással is fog találkozni. Mindez azonban műve értékéből mit sem von le.

A mű 20 fejezetre oszlik, melyeknek a szerző részben oly címetek adott, hogy a nem szakember előre gyakran nem is tudja, miről lesz szó az illető fejezetben. Az allegorikus címek azonban felkeltik az érdeklődést, s a fejezet elolvasása után megértjük, mit értett szerző a képletes cím alatt.

Érdekesek a szerző azon párhuzamai, amelyeket a növényzet hajdani és modern ábrázolása közt von, miképp ábrázolták *Giotto*, *Aretino* stb. korában és ma a fákat, növényeket, s általában a növényzetet, tehát növények társulása miképp hat esztetikai, művészi szempontból. Általában mesteri e műben az ember szerepének, a növényzet és kultúremler összefüggéseinek vázolása. E műből a széles látkörű tudós és az esztetikus egyszerre szólal meg. Művészi stílusban megírt műve így szépirodalmi műnek s tudományos műnek egyaránt beillik. Értékét növeli az, hogy e tárgyról, mint fiatal tudományról, még kevés összefoglaló könyvet írtak, hazánkban pedig a szerző úttörő e téren. Az esztetikai szempont előtérbe helyezését a szerző azzal is dokumentálta, hogy művét *Lyka Károly*-nak ajánlotta, akinek személyében a legmagasabb művészi elme a legexaktabb tudós botanikussal egyesül.

A műből megtanuljuk, miképp terelődött a botanikusok figyelmé a növények társulási törvényeinek kutatására. A régi növénygeografusok, kik a növénytársulásokat még többé-kevésbé állandóknak hitték, vagy legalább nem látták tisztán, hogy a növényzet saját munkájával s a földfelület megszabott irányú változásaival szabályszerűen változik, másképp fogták fel a formáció fogalmát. Alföldünk homokjának *Kerner*-féle rozsnok és árvalányhaj-„formációja“ ma a szukcesszió-sorozat egyes fázisainak felel meg, nem nevezhető formációnak. Általában új e műben a hazai társulástani alakulatok értelmezése, s az alföldi szukcessziósorozat (269. lap) megállapítása. Utóbbi azonban nem tiszta biotikus szukcessziósorozat, hanem a szervetlen erők elhordási és feltöltődési tényezőivel befolyásolt szukcesszió.

A szerző a továbbiakban elmondja, miképp fejlődött az „ökológiai“ növényföldrajzból a mai társulástani növényföldrajz, ami már valóban nagy mértékben tekintettel van a talajra is. Nem mintha a talaj befolyását előbb lekicsinyelték volna, de míg a talajt biológiai alapon kellőleg megvilágítani nem tudták, mint biológiai faktort nem ismerték eléggé. Általában megszívlelendő tanulságok e műben a talajképződésre tett megjegyzései, a talajt, mint élő anyagot kell felfognunk, mely elsősorban a rajta és benne élő lények befolyása alatt áll.

A műben — a tárgy következtében — sokkal szélesebb a keret, a tárgy elhelyezése a természettudományokba és az összefüggések megvilágítása más emberi gondolkörökkel, mint a társulási formák jellemzése; a művet díszítő 13 kép közül is több nem tartozik szigorúan a tárgyhoz. Azt hiszem azonban, szerző helyesen fogta fel könyve célját s többet használt így az ügynek. Enélkül a részletek népszerűsítése sokkal nehezebb lett volna s ezután már jobb táptalajra fognak találni a részletezőbb népszerűsítő növényföldrajzi leírások, bár olvashatnánk hazánkról ilyeneket is hamarább!

A legelevenebb leírásokat a növények munkájának jellemzésénél találjuk. A homokkötés, a törmelékeltők megkötése, a lápok feltöltődése stb. tünetényeit szinte szemünk előtt látjuk. Ugyancsak ez áll az állatvilág és a növényzet összefüggésének, a vízi állatok s a legelő állatok táplálkozásának jellemzésére is.

Gyakorlati szempontból értékes, hogy a műben a növényoszociológiai fogalmak magyarázatát megtaláljuk, kár hogy a szakirodalom jegyzéke a műből hiányzik.

Boros Ádám.

Barthos Indár és dr. Kurucz György: Új történelmi iskolai atlaszok és íratétképek. Budapest, 1926. M. Kir. ÁM. Térképészet.

A magyar tört. kartografiának a rendszertelenségen kívül a legnagyobb hibája az, hogy a szerzők az iskola követelményeit nem tartották szem előtt. 30 évvel ezelőtt igen kiváló tört. tudósaink közül egyesek terveztek egy-egy olyan korszakot, amellyel speciálisan foglalkoztak. Egy-egy tört. térkép tehát különböző szerzőktől, különböző elvek szerint látott napvilágot, amelyek a tudományos követelményeknek teljesen megfeleltek, de az iskolák számára nem bizonyultak kielégítőeknek. Ezeket a térképeket ugyanis egymástól

sokszor évszázadok választották el, és a százados hiányokat szerzők azzal igyekeztek kipótolni, hogy egy-egy képre minden változást és szereplő helyet rávittek, így állott elő a térképeken a túltömöttség, ami viszont didaktikailag személetes megnehezítette az iskolákban a használatát és ha hozzátesszük, hogy századok alatt esetleg sok területi és néprajzi változás történt és ezeket a tervező nem tudta mind egy térképre levetíteni, akkor a túltömöttség mellett előállott a történelmi hiányosság is, és így a térkép egyáltalán nem tüntette fel hűen a kort, mit a címe jelzett. Ha pedig felcüntette, teljesen zavarossá tette a kort, így iskolai szempontból minden-hogyan nehezé tette a használatát.

Ezeket a túltömött és mégis hiányos történelmi térképeket adták ki 30 évvel ezelőtt és ezekből állították össze azokat a tört. atlaszokat, amelyek eddig közkezen forogtak.

A háború alatti viszontagságok megviselték az iskolákat is, és tönkretették még ezen hiányos történelmi térképállományainkat is. Sok iskola lefoglalása hurcolkodásra kényszerítette a szertárakat. A hanyódás alatt sok térkép elkallódott, a megmaradtak pedig a több évtizedes használattól teljesen lerongyolódtak, amellet sok új iskola keletkezett, melyeknek térképállományát most kellene beszerezni. A Magy. Földr. Intézet utánpótlásról gondoskodni nem tudott, még a régieket sem lehet többé tőle beszerezni, így még a legrégibb iskolákban is vagy nagyon kevés és teljesen rossz állapotban levő térképek vannak, vagy egyáltalán nincsenek. Az újabb időkben csak történelmi atlasz jelent meg új szerzőktől, de ennek ugyanaz a hibája, mint a korábbiaknak. Egész korok nincsenek feldolgozva. Egy képre szintén sok mindent rávittek, a színezést elhagyták, a formát megkisebbitették, a rossz papír miatt a technikai kivitel sem sikerült. De ezeknél is nagyobb baj az, hogy csak atlasz jelent meg, amelyben a képek egészen más kivitelűek, mint azok, amelyeket a tanár esetleg még a meglevő falitérképen is betudna mutatni. Különböző térképekkel nem lehet eredményesen sem tanítani, sem tanulni. A tanár és tanítvány egyaránt fél a térképtől, mert egyik sem tudja mit talál ott és a sok név között egyáltalán megtalálja-e azt, amit éppen keres? Ilyen körülmények között még a történelem-földrajz szakos tanár is — akinek a földrajzzal kapcsolatban mélyebb kartografiai ismeretei vannak —, szívesen elengedi a tört. térkép használatát, annál inkább megtörténhetik az a nem földrajz szakos történelem-tanárral, kinek geográfiai ismeretei már tanulmányai folytán is fogyatékosok. A tanuló örül pedig, ha nem firtatják téképismeretét. Így a tanárok hibáján kívül állott elő az a sajnálatos eset, hogy ma iskoláinkban történelmi térképeket csak szórványosan használnak.

Ezen a bajokon akar segíteni Barthos Indár és dr. Kurucz György új tört. téképsorozata, annál inkább, mivel 30 év óta a történelem-tudomány fejlődésében óriási haladás történt, s ezen idő alatt 2 ízben (1900., 1924.) is történt tantervi revízió, amelyhez ezen idő alatt a tört. kartográfia alkalmazkodott. Szerzők 2 évtizedes tanári munkásság, iskolai tapasztalat és egy évtizedes kutatás és a külföldi történelmi kartográfiának tüzetes tanulmányozása után fogtak kitűzött tervük megvalósításához. Egyesek elvek szerint dolgozzák fel az egész történelem anyagát s mivel a tudományosság mellett az iskola érdekeit tartják a legfőbb követelménynek, a

világtörténelemből is, a magyar történelemből is külön térképeken rögzítenek le minden fontos kort.

A terv keresztülviteléhez azonban pénz és technikai rátermettség kell, e tekintetben lelkesen karolta fel e tervet a pénzügyminisztérium XIII/c. osztálya alatt működő új m. kir. Áll. Térképészet, mely az anyagi áldozatokat nem kímélve, a legkiválóbb műszaki személyekkel és eszközökkel állott szerzők mellé. Az áll. térképészet áldozatkészsége, úgy műszaki tudása és berendezése tette lehetővé azt, hogy olyan történelmi térképeket hozhassanak a nyilvánosság elé, melyek technikai szempontból minden eddig megjelent hazai történelmi térképet fölülmúlnak és felveszik a versenyt a külföldiekkel. (Lásd a mintalapot az Atlaszból.)

A terv egyik része, a magyar történelmi sorozat i. évi augusztusra kerül a könyvpiacra. E sorozat az egész magyar történetet felöleli a külföldi vonatkozásokat is figyelembe véve. Magyarországot 24 térképlapon dolgozták fel, mely az Atlaszban 32 lapot foglal el.

Historicus.